

L'ESTRÈS MORAL EN L'ÀMBIT UNIVERSITARI: UN ESTUDI EXPLORATORI AMB ESTUDIANTS DE PSICOLOGIA

Jaime Armada Fernández

Grup de Recerca en Processos Psicològics i Psicopatologia

Universitat de Girona

u1060083@correu.udg.edu

Esperança Villar Hoz

Grup de Recerca en Processos Psicològics i Psicopatologia

Departament de Psicologia

Universitat de Girona

Beatriu Caparrós Caparrós

Grup de Recerca en Processos Psicològics i Psicopatologia

Departament de Psicologia

Universitat de Girona

Resum

L'article intenta estudiar el concepte d'estrès moral en un context universitari i té com a objectius identificar i tipificar les situacions de potencial estrès moral dins aquest àmbit, analitzant tres dimensions de les situacions que poden produir estrès moral, informades a partir de l'administració d'un qüestionari obert a 169 alumnes de psicologia de la Universitat de Girona. Els resultats indiquen que 82 estudiants han viscut situacions amb el potencial de produir estrès moral. Les situacions potencialment productores d'estrès moral apareixen en gran part com a resultat de les pròpies relacions entre els alumnes, encara que també apareixen situacions relacionades amb la seva formació i la possibilitat de poder manifestar la seva opinió.

Resumen

El artículo intenta estudiar el concepto de estrés moral en un contexto universitario y tiene como objetivos identificar y tipificar las situaciones de potencial estrés moral dentro este ámbito, analizando tres dimensiones de las situaciones que pueden producir estrés moral informadas mediante la administración de un cuestionario abierto a 169 alumnos de psicología de la Universidad de Girona. Los resultados indican que 82 estudiantes han vivido situaciones con el potencial de producir estrés moral. Las situaciones potencialmente productoras de estrés moral aparecen en gran parte como resultado de las propias relaciones entre los alumnos, aunque también aparecen situaciones relacionadas con su formación y la posibilidad de poder manifestar su opinión.

Abstract

The article intends to study the concept of moral stress in a university context and aims to identify and characterize potential situations of moral stress in this area, by analysing three dimensions of the situations that can lead to moral stress as have been informed through an open questionnaire administered to 169 psychology students at the University of Girona. Data show that up to 82 students have experienced situations which could lead to moral stress. The stress-producing situations seem to be mainly related to the relationships among students themselves, although other aspects related to their training and the possibility to express their

opinions are also involved. The research shows that moral stress is present in college life and is an open field for future research.

Introducció

L'ús del terme estrès moral dins de la literatura científica, és relativament recent havent-se donat el seu ús, principalment, dins el marc de les professions sanitàries i, més concretament, en l'àmbit de la infermeria (Kälvemark, Hoglund, Hansson, Esterholm i Arnetz, 2004; Lutz, Blom, Ewalds-Kvist, i Winch 2010; Lutz, Cronqvist, Magnusson i Andersson, 2003; Lutz, Dahlqvist, Eriksson, i Norberg, 2006; Mauleon, Pal-Bengtsson i Ekman, 2005; Severinsson, 2003). D'aquesta manera, trobem que la primera vegada en què apareix esmentat el terme és en l'obra de Jameton (1984), en referència a aquelles situacions laborals en les que "hom sap el que és correcte fer però les restriccions institucionals o d'un altre tipus dificulten la realització del curs d'acció desitjat" (p. 6). Tot i que la literatura dins l'àmbit de la salut és extensa, el terme també ha aparegut en contextos diferenciats de la infermeria, com la fisioteràpia (Carpenter, 2010), la farmàcia (Sporrong, Höglund, Hansson, Westerholm i Arnetz, 2005), la psicologia (Austin, Rankel, Kagan, Bergum i Lerner, 2005), estudiants de medicina i veterinària (Arluk, 2004), així com en treballadors de refugis per a animals (Rogelberg et al., 2007).

D'aquesta manera, s'ha anat definint tradicionalment l'estrès moral com "el sentiment de patiment o desequilibri psicològic que ocorre en situacions en què és coneguda l'acció ètica a seguir però les constriccions institucionals fan que sigui gairebé impossible fer-les" (Elpern, Covert i Klinpell, 2005, cfr. Lutz et al. 2010). Aquestes constriccions o límits institucionals, tal com les anomenem, poden ser de caràcter variat, és a dir, poden ser normes explícites i recollides en un codi intern o bé poden ser menys evidents, no formals i més difuses (Cribb, 2011). Aquesta definició es diferencia del dilema moral perquè en el dilema hi ha un dubte sobre quin curs d'acció és el més correcte a realitzar mentre, en aquest cas, la persona sap quina és l'acció correcta a dur a terme però veu limitada la seva capacitat de acció (Kälvemark et al., 2004). En els últims anys, però, diferents autors consideren també els dilemes morals com a situacions generadores d'estrès moral (Kälvemark et al., 2004).

Troblem tres precondicions en el camp de la infermeria perquè es doni l'estrès moral (Lutz et al., 2003). Aquestes precondicions són:

- Que les infermeres siguin sensibles moralment a la vulnerabilitat del pacient, entenent sensibilitat moral com el tipus de percepció activa que està acompanyada del sentit moral de "el que s'hauria de fer" (Cronqvist, 2006).
- Que les infermeres experimentin factors externs que els privin de fer el que elles creuen que és millor per al pacient.
- Que les infermeres creguin que elles no tenen control sobre la situació específica.

D'altra banda, trobem que Kälvemark et al. (2004) donen un significat més ampli a l'estrès moral. Els autors argumenten que no només es dona en els casos en què el professional es troba restringit per la institució quant a poder realitzar aquella acció que considera millor per al pacient, sinó que situen l'estrès moral també en aquelles situacions en què la persona segueix amb les seves decisions morals però xoca, per exemple, amb regulacions legals. Extraïem la Figura 1 de l'obra d'aquests autors:

Figura 1. Estrès moral en el marc de la legalitat i la moralitat.

	Legalment correcte	Legalment incorrecte
Moralment correcte	<i>Fes-ho</i>	<i>Estrès Moral</i>
Moralment incorrecte	<i>Estrès Moral</i>	<i>No ho facis</i>

Font: Kälvemark. et al. (2004).

Així doncs, s'observa a la Figura 1 que l'estrès moral es pot situar tant en aquelles situacions en què allò moralment correcte està limitat per les normes o, d'altra banda, allà on les normes poden tenir algun element incorrecte per a la moral del individu. En definitiva, en aquelles situacions en què no hi ha una sintonia entre la moralitat i les normes és on podria aparèixer l'estrès moral.

Alguns focus d'interès pel que fa a l'estrès moral han estat els seus efectes en la persona així com, d'altra banda, els moduladors dels mateixos. Pel que fa als efectes, els resultats tendeixen a apuntar en la mateixa direcció en els diferents estudis, havent-se relacionat en gran part amb el burnout (Elpern et al., 2005; Severinsson, 2003). En l'obra de Elpern i col·laboradors (2005), podem observar que es recull una àmplia llista de símptomes i/o conseqüències que correlacionen amb l'estrès moral, com ara la baixa satisfacció laboral, l'evitació de les situacions estressants, el cinisme, l'aparició de respostes emocionals, com ara la ira, la por o l'ansietat, dificultat per dormir, pensaments recurrents sobre el tema, conductes de cerca de suport social, afectació de l'autoimatge, afectació de les relacions familiars i de la salut i, finalment, el sentiment d'indefensió.

Pel que fa als moduladors dels efectes de l'estrès moral, s'ha destacat el paper del suport que el professional pugui tenir, tant formal com informal, dins o fora de la institució (Cronqvist, 2006). D'aquesta manera, trobem que el suport extern és especialment útil quan la persona no és capaç d'afrontar l'estrès moral així com quan es tracta de casos que causen vergonya al professional. El suport ofert ha de ser, segons l'autor, disponible, accessible i receptiu per al professional.

D'altra banda, el rol professional i la competència de l'individu també apareixen com a importants moduladores de l'estrès moral (Cronqvist, 2007). D'aquesta manera, l'estrès moral es planteja dins d'un conflicte de competències intraindividuals i interdividuals. Així doncs, trobem que s'ha plantejat dins del marc d'un conflicte entre les competències formals necessàries per abordar una situació i les competències reals de què disposa la persona. A nivell intercompetencial, es troba que hi ha un conflicte entre les competències dels diferents professionals que participen en el procés de la cura de la salut (per exemple, entre metges que emfatitzen en el tractament i infermeres que emfatitzen en el no patiment). Finalment, Cronqvist suggereix que una petita porció d'estrès moral pot resultar activadora, portant a la reflexió, discussió a nivell organitzatiu i a l'organització de xarxes de suport.

Així doncs, hem observat que la investigació sobre l'estrès moral s'ha centrat en l'àmbit de la infermeria i altres professions sanitàries, però la seva importància pot ser molt elevada per a totes les disciplines que tenen contacte amb persones, el que inclou a la gran majoria de les professions.

D'altra banda, i d'acord amb els interessos que ens mouen, en els últims anys ha crescut l'interès per l'estudi de l'estrès i el burnout entre els estudiants universitaris i com afecten al seu desenvolupament acadèmic i qualitat de vida (Figueiredo-Ferraz, Cardona i Gil-Monte, 2009; Salanova, Martínez, Bresó, Llorens i Grau, 2005). D'aquesta manera, pot resultar interessant estudiar, al seu torn, la presència que pot arribar a tenir l'estrès moral en la vida universitària i la seva possible influència sobre el benestar dels estudiants. En aquest article, doncs, ens centrarem en el cas de la psicologia i, més particularment, en els estudiants. L'estudi de l'estrès moral en les etapes primerenques de la formació pot ajudar en la prevenció d'aquest, així com en una millor preparació dels futurs professionals perquè puguin disposar de més recursos davant aquest tipus d'estressors. D'altra banda, tot i que en el camp de la infermeria l'estrès moral ha estat molt present en els últims anys, podria ser interessant extrapol·lar-lo també a altres àmbits i institucions, cosa que podria resultar molt beneficiosa per a la comunitat acadèmica i els professionals.

Salanova et al. (2005) han emfatitzat en la importància que diferents tipus d'estressors poden tenir durant la formació universitària. En un primer moment l'alumne xoca amb un nou sistema, amb el qual no està familiaritzat, amb unes regles pròpies i, sovint, estranyes. Ha de bregar també amb un nou cúmul de situacions en les que potser no pot actuar com voldria, amb tot el malestar que això sol provocar. Aquest fet pot generar impotència o la percepció que el sistema universitari no l'acaba d'acollir i que els alumnes sentin un fort desengany amb la vida universitària.

Aquesta circumstància es pot aguditzar més, si és possible, a causa de les condicions en què es realitza l'estudi. Com a conseqüència de la implementació del pla Bolonya, els canvis podrien tenir un impacte addicional en els alumnes i donar lloc a nous stressors. En referència a l'estrès moral, les actuals circumstàncies acadèmiques podrien donar lloc a la percepció de

noves limitacions per part dels estudiants que s'haurien de detectar com més aviat millor a fi de poder intervenir-hi o mitigar-ne els efectes.

Entre els estressors acadèmics ja estudiats en anteriors investigacions trobem alguns que es podrien considerar com a desencadenants potencials de l'estrès moral de l'alumne. En l'estudi de Salanova i col·laboradors (2005) trobem que algunes de les àrees explorades es podrien incloure dins de l'estrès moral, com ara l'ambigüitat del rol. D'altra banda, altres aspectes podrien entrar dins dels valors en conflicte dels propis alumnes o del seu propi rol com a estudiants, com ara la companyonia, l'autonomia o els elements formatius.

També cal destacar el fet que l'estrès moral es podria relacionar, en alguns casos, amb les conductes de frau acadèmic com copiar en els exàmens o el plagi (McCabe, Butterfield i Treviño, 2006; Roig i Caso, 2005), que ha estat un tema molt investigat en els últims anys. En aquest cas, parlem d'un acte que no és moral on, generalment, el subjecte té marge per a l'elecció d'acció, constituint per tant una situació potencial d'estrès moral. No obstant això, es plantegen algunes hipòtesis en les quals factors com ara les polítiques considerades injustes pels estudiants o l'efecte dels valors percebuts en la resta d'estudiants, poden explicar la raó d'aquests comportaments, constituint possibles elements a tenir en compte (McCabe, Butterfield i Treviño, 2006).

En aquest estudi es planteja com a objectiu principal identificar els diferents tipus de situacions potencialment productores d'estrès moral que poden afectar els alumnes de psicologia de la Universitat de Girona (UdG). En aquest cas, per identificar aquest tipus d'estressors, partim de la definició plantejada per les fonts prèviament citades (Cronqvist, 2006; Elpern, et al., 2005, cfr. Lutz et al., 2010; Lutz et al., 2003). Per això hem plantejat diferents dimensions que podrien ajudar-nos a ubicar les situacions potencials d'estrès moral per diferenciar-les d'aquelles situacions que no ho són. En primer lloc, en la situació ha d'estar implicat un valor o principi moral. En segon lloc, la capacitat d'acció de l'alumne s'ha de veure limitada d'alguna manera i, en tercer i últim lloc, l'alumne ha de presentar un conflicte de caràcter moral en el qual, o bé no pot realitzar l'acció que creu que ha de seguir segons els seus valors, o bé, la realitza, en ambdós casos amb presència de malestar. En referència a l'anàlisi d'aquestes situacions distingirem tres aspectes de les mateixes: el tipus de situació (en què radica), el valor implicat (valor en joc per part de l'alumne) i, finalment, el tipus de pressió que limita a l'alumne (què li dificulta actuar).

En definitiva, els objectius d'aquest article són, d'una banda, identificar i descriure les situacions potencialment productores d'estrès moral a què estan exposats els alumnes de psicologia de la Universitat de Girona en base als tres aspectes plantejats (tipus de situació, limitació i valors implicats). D'altra banda s'analitzarà la relació que pot existir entre els aspectes plantejats i l'estrès percebut per part dels alumnes.

Mètode

Subjectes

Han participat en aquest estudi tots els estudiants de psicologia de la Universitat de Girona que es trobaven presents en diferents assignatures troncal del currículum acadèmic i que van accedir a contestar un qüestionari de preguntes obertes aplicat a l'aula, la durada del qual oscil·lava entre 15 i 30 minuts. Del total de 169 qüestionaris recollits, 34 van ser descartats pel fet que els participants no van trobar situacions potencials d'estrès moral. Dels 135 restants, 18 van ser descartats pel fet que manifestaven haver disposat de llibertat d'acció; 21 van ser descartats perquè existia un estressor però no era de caràcter moral i, finalment, 14 van ser descartats pel fet que els alumnes no manifestaven cap valor en joc en la situació particular.

Les anàlisis comparatives realitzades entre els qüestionaris descartats i els 82 finalment acceptats mostren diferències estadísticament significatives pel que fa al curs dels estudiants ($p < .05$), de manera que els 82 estudiants participants pertanyen a cursos superiors als d'aquells alumnes exclosos. Molts estudiants de primer van ser exclosos pel fet que no trobaven situacions de potencial estrès moral ja que només havien tingut un curs per experimentar-les (el qüestionari es va aplicar a mitjans del segon semestre, per tal que els estudiants de primer haguessin pogut experimentar algun tipus de situació potencialment productora d'estrès moral i que els alumnes de cinquè haguessin pogut realitzar el Pràcticum).

Així doncs, els 82 alumnes participants es distribueixen de la següent manera entre els diferents cursos acadèmics: 13 de primer (15,9%), 23 de segon (28,0%), 13 de tercer (15,9%), 25 de quart (30,5%) i 8 de cinquè (9,8%). Els participants tenien una mitjana d'edat de 22 anys, amb una desviació típica de 4,88 anys i un 81,7% de dones en la mostra.

Instruments

Per tractar d'identificar les situacions potencials d'estrès moral es va administrar a la mostra d'estudiants de psicologia de la Universitat de Girona un qüestionari anònim compost de preguntes obertes on se'ls demanava que expliquessin, en detall, una situació específica al llarg de la carrera que els hagués generat malestar o estrès i en la que haguessin hagut d'actuar en contra dels seus principis o valors morals en relació als estudis, professorat, companys o formació com a professionals.

Una altra informació addicional que es va demanar als estudiants és com van reaccionar davant aquesta situació i quin principi o valor moral estava implicat en la mateixa, així com el tipus de símptomes i malestar experimentats. D'altra banda, a fi de quantificar el nivell d'estrès causat per la situació se'ls va demanar també que indiquessin el nivell d'estrès experimentat en una escala d'1 a 10.

Resultats

Categorització de les situacions d'estrès moral

En relació amb el principal objectiu de la investigació d'identificar i tipificar les situacions potencialment productores d'estrès moral a que estan exposats els alumnes de psicologia de la Universitat de Girona, en base a les tres dimensions plantejades (tipus de situació, limitació i valors implicats), es presenten a continuació les diferents categories obtingudes de l'anàlisi de contingut dels 82 qüestionaris que componen la mostra.

En total es van trobar un total de 8 categories per a les situacions que podien, potencialment, produir estrès moral (Taula 1).

Taula 1. Situacions potencialment productores d'estrès moral.

	Frecuencia	Porcentaje	Porcentaje válido	Porcentaje acumulado
Trabajos en Grupo	21	25,6	25,6	25,6
Fraude académico	5	6,1	6,1	31,7
Formación	14	17,1	17,1	48,8
Ayuda a compañeros	6	7,3	7,3	56,1
Conflictos con actividades	7	8,5	8,5	64,6
Negociación con profesorado	4	4,9	4,9	69,5
Omisión	20	24,4	24,4	93,9
Practicum	5	6,1	6,1	100,0
Total	82	100,0	100,0	

Si ens centrem en la distribució de les categories, en referència a la distribució de les situacions potencials d'estrès moral (Taula 1), el major percentatge de situacions tenen a veure amb el treball en grup (aquelles derivades de les tensions dels treballs grupals), l'omissió d'accions (no donar la pròpia opinió o permetre accions amb les quals no s'està d'acord) i la formació (disconformitats amb les maneres de treballar, contingut de les assignatures i altres elements referents a la seva pròpia formació com a alumnes), aollint entre les tres un 67,1% del total.

En relació amb la segona dimensió analitzada, es van trobar 7 categories per a les limitacions que l'alumne pot trobar en les situacions potencials d'estrès moral (Taula 2).

Taula 2. Factor principal de limitació sobre l'acció a seguir segons els propis valors.

	Frecuencia	Porcentaje	Porcentaje válido	Porcentaje acumulado
Institución	12	14,6	14,6	14,6
Institución laboral	5	6,1	6,1	20,7
Grupo de trabajo	18	22,0	22,0	42,7
Grupo clase	8	9,8	9,8	52,4
Un/os Compañero/s	19	23,2	23,2	75,6
Profesorado	17	20,7	20,7	96,3
Externa	3	3,7	3,7	100,0
Total	82	100,0	100,0	

Per a aquesta dimensió, el major percentatge de casos correspon a les limitacions produïdes per les normes de la institució (en aquest cas les de la universitat), el grup de treball (normes i pressions dels companys del grup), companys específics (companys en particular que pressionen a l'alumne, activament o passivament) i aquelles degudes a professors (elements limitadors dels professors, com ara les normes explicitades pels mateixos o la seva figura d'autoritat), recollint un 80,4% dels casos.

En relació amb els valors implicats en les situacions d'estrès moral analitzades, s'han tipificat 13 categories de valors morals (Taula 3).

Taula 3. Valor principal en conflicte dins la situació

	Frecuencia	Porcentaje	Porcentaje válido	Porcentaje acumulado
Fidelidad/Compañerismo	13	15,9	15,9	15,9
Fidelidad a uno mismo	3	3,7	3,7	19,5
Respeto	9	11,0	11,0	30,5
Honestidad	7	8,5	8,5	39,0
Justicia	15	18,3	18,3	57,3
No rechazar a nadie	2	2,4	2,4	59,8
priorizar el bienestar propio	3	3,7	3,7	63,4
Responsabilidad y esfuerzo	11	13,4	13,4	76,8
Seguir las normas y autoridades	4	4,9	4,9	81,7
Buena formación	7	8,5	8,5	90,2
Derechos	4	4,9	4,9	95,1
Autonomía	2	2,4	2,4	97,6
Dar ayuda	2	2,4	2,4	100,0
Total	82	100,0	100,0	

L'observació de la taula posa de manifest que els valors recollits han estat més variats. Tot i això, alguns valors han aparegut amb més freqüència entre els alumnes. D'aquesta manera, destaquen especialment 4 valors: l'esforç/responsabilitat (la importància d'implicar i complir amb el deure que un té, essent conseqüent), la justícia (que cada persona obtingui el que es mereix), el respecte (no faltar a les maneres, mantenir les formes) i la fidelitat/companyonia (ser lleial amb altres persones) que representen el 57,8% dels valors implicats en les situacions analitzades.

Nivell d'estrès experimentat

Un altre dels objectius de la investigació era quantificar i comparar el nivell d'estrès experimentat en cadascuna de les categories trobades. El nivell d'estrès per al conjunt de les situacions analitzades presenta una mitjana de 7,19 sobre 10, amb una desviació típica de 1,64.

S'han dut a terme diferents Anàlisis de la Variància no paramètrics per comprovar la possible existència de diferències estadísticament significatives quant al malestar subjectiu experimentat entre les diferents categories de les dimensions estudiades (Tipus de situació, Limitació experimentada i Valor implicat). En cap de les tres anàlisis realitzades es van obtenir diferències significatives, si bé cal tenir en compte la quantitat de categories, la diferència de mida de les mateixes i la grandària de la mostra.

Tot i que no s'han observat diferències estadísticament significatives en el nivell d'estrès entre categories, els resultats mostren que en referència al tipus de situacions de potencial estrès moral, les que causen un major malestar són les de treball en grup així com les de negociació amb el professorat i les que generen un menor malestar són les d'ajuda als companys.

Pel que fa al tipus de limitacions que l'alumne té dins de la situació de potencial estrès moral, els resultats apunten que es produeix un major malestar en aquelles en les que la limitació prové del grup classe, mentre que quan la limitació prové d'una institució laboral mostren menor malestar.

Finalment, en referència als valors implicats i la seva relació amb el malestar experimentat, quan entren en joc valors relacionats amb els drets de les persones sembla generar-se més malestar, mentre que si entra en joc el fet de seguir les normes, la fidelitat envers un mateix o no rebutjar a ningú, es presenta un menor malestar.

Anàlisi de contingut de les situacions d'estrès moral

A continuació s'analitza el contingut de les 8 categories de situacions potencialment productores d'estrès moral informades pels estudiants enquestats atenent a les limitacions trobades en les situacions i els valors implicats en aquestes.

Treballs en grup

Aquestes són situacions en les quals l'alumne viu tensions que solen tenir a veure amb dues limitacions principals. En el 52,4% d'aquestes situacions la limitació estava relacionada amb els companys del grup de treball, mentre que en el 47,6% restant els subjectes es veien limitats per companys específics, ja fos dins del grup de treball o no, és a dir, tensions amb companys en particular, que no amb les normes grupals i maneres de treballar del grup. Moltes de les situacions tenien a veure amb fer fora del grup de treball a membres específics o, al contrari, no expulsar membres que la persona creu que s'ho mereixen, així com amb la negociació de diferents elements en el grup de treball com ara la distribució de càrregues de treball. Pel que fa als valors predominants en aquesta categoria, apareixen bastant dispersos però destaca la presència de la fidelitat (28,6%) i la justícia (38,1%).

"D'alguna manera, era com si l'haguéssim traït no fent-lo constar al treball, ja que a nivell acadèmic això li perjudicava molt"

Conductes de frau acadèmic

En aquest cas, moltes situacions van ser excloses com a potencials generadores d'estrès moral pel fet que els alumnes les realitzaven sense cap pressió, en una cerca conscient del benefici propi. Això ens deixa amb una categoria amb menys presència de situacions de l'esperada, amb un total de 5 casos. Es tracta bàsicament de situacions en les que el centre del conflicte està relacionat amb la realització d'activitats al marge de les normes acadèmiques, com ara copiar exàmens, treballs o inventar dades a causa, principalment de la pressió d'algun company (60%) i entrant en joc valors com l'honestetat (40%), la responsabilitat i l'esforç (60%).

"Li vaig donar la resposta correcta a un company, encara que em sentia molt alterada, nerviosa, em faltava l'aire i estava hipervigilant [...]. Encara que considero que no ho havia de fer, la companyonia és un valor molt arrelat a la carrera i no volia sentir-me rebutjada [...]; considerava que no vaig haver de dir-li la resposta, però tampoc volia ser rebutjada"

Formació

En aquest cas parlem de situacions en què els alumnes manifesten la seva preocupació, de manera crítica, per la formació obtinguda en les assignatures, el contingut de les mateixes i el procés d'avaluació seguit, pensant en la seva utilitat per al futur. En aquest tipus de situacions la limitació se centra en les normes institucionals (57,1%), encara que els professors també tenen una mica de presència (28,6%). En referència als valors que apareixen, destaca el formar-se professionalment (50%) i la responsabilitat i esforç (21,6%).

"... Veure que hi ha algun professor que no "sap" fer classe, veig que no aprenc res i tinc la sensació que dona classe per donar-la. [...]. Si estic fent una carrera és perquè vull aprendre [...]. Vaig deixar d'anar a classe ... "

Ajuda als companys

En els 6 casos trobats en aquesta categoria el conflicte se centra en proporcionar ajuda als companys (o no fer-ho) i altres factors, com és el cas d'haver de fer alguna cosa fora de la normativa, la pressió de grup o semblants. D'aquesta manera, la limitació trobada (66,7%) se centrava en companys específics que pressionaven o demanaven ajuda. Pel que fa als valors, es troben dispersos, destacant lleugerament el de justícia (33,3%).

"Estava en un examen i tenia una companya de classe al costat que no se sabia algunes respostes. Em va demanar més d'una vegada que li passés el meu examen per poder copiar les respostes. [...]. Al principi la vaig ajudar, però després no ho vaig fer [...]. Si una persona estudia, és just que tregui millors resultats que una altra que no ho ha fet".

Activitats

Els alumnes explicaven conflictes basats en la dificultat de compaginar la vida universitària amb altres tasques com ara treballar, la vida familiar, situacions de pressió dels amics o situacions que dificulten anar a classe. Alguns alumnes de la mostra apareixien desbordats per molts tipus d'activitats, però van ser exclosos pel fet que no hi havia elements morals. Entre els casos restants, el 42,9% trobaven limitacions en la institució, mentre que el 28,6% trobaven limitacions de caràcter extern. Els valors, així mateix, apareixen dispersos, destacant la fidelitat i la companyonia amb un 42,9% i la responsabilitat i esforç (28,6%).

"Em vaig anar a viure a un pis d'estudiants deixant a casa la meua família (amb una molt mala situació). Jo no podia controlar la situació, ja que no era a casa [...]. Sentia que la meua família era responsabilitat meua; però, havia d'estar a Girona, pensant en el meu futur [...]. Estava implicat el valor moral d'ajudar a la teua família sempre que ho necessiti [...]. Em va afectar bastant, molts dies no anava a classe a causa de que no havia dormit [...]. Em costava molt concentrar-me."

Negociació amb el professorat

En aquest cas, es plantegen situacions en què l'alumne troba desequilibris en la relació amb els professors, però claudiquen davant la situació trobada o intenten negociar, malgrat les dificultats que troben. El 75% de les limitacions provenien del professorat i els valors plantejats són dispersos i bastant inconsistents.

"Simplement, vam haver de realitzar un treball on se'ns demanava un treball excessiu per una nota miserable. Vam discutir amb el professorat per aquesta qüestió [...]. Simplement, hi ha implicat el valor de la justícia"

Omissió

Són situacions en què l'alumne es troba limitat per part dels altres, dificultant que pugui donar la seva opinió o fent que permeti accions en contra dels seus valors. En aquest cas, es destaca una presència del professorat (45%) seguit del grup classe (25%) i el grup de treball (25%). Els valors es tornen a mostrar dispersos, destacant, mínimament el del respecte (25%).

"No vaig poder enfrontar-me a un professor quan no tenia raó en el que deia. Anava contra els meus principis, ja que sóc massa sincer [...]. Em vaig mossegar la llengua [...]. Perquè depenia l'aprobat o el suspens."

Pràcticum

Es una categoria singular, que només acull a alumnes de cinquè curs però que mereix ser comentada pel fet que és un contacte amb el món professional per part dels estudiants. Aquestes situacions tenen la característica que la limitació és deguda a la institució del pràcticum en tots els casos (5), tot i que la casuística pot variar: fer entrevistes en males condicions, discriminar en la selecció de personal, haver de defensar coses en les que un no creu ... Els valors, per la seva banda, són dispersos, depenent del cas en particular.

"Ignorar les demandes i queixes d'una client respecte al malestar físic que ella sentia. Jo hagués treballat aquest malestar en lloc d'ignorar-lo i dir-li que no el té [...]. L'havia d'ignorar segons les directrius i consignes que em van donar [...]. Trobo que si hi ha qualsevol cosa que preocupa a una persona, no s'ha d'ignorar, sinó ajudar-la a entendre el problema i donar eines per ajudar-la".

Discussió i conclusions

Els objectius d'aquesta investigació eren, d'una banda, identificar i descriure les situacions potencialment productores d'estrès moral a què estan exposats els alumnes i, per altra, analitzar la relació que pot existir entre aquestes i l'estrès percebut per part dels mateixos. Aquestes situacions van ser analitzades en base a tres aspectes, el tipus de situació potencialment productora d'estrès moral, la limitació que l'alumne trobava per efectuar la acció i, finalment, el valor en joc que aquesta plantejava.

Entre els resultats obtinguts, el primer a destacar és que pràcticament la meitat de la mostra manifesta haver estat exposada en l'entorn acadèmic a situacions amb la potencialitat de produir estrès moral. Sembla que aquest tipus d'estrès no només es redueix a les professions sanitàries sinó que pot aparèixer també en altres entorns.

Cal destacar, però, que en gran quantitat d'aquests casos les limitacions trobades en les situacions de conflicte moral han estat derivades dels diferents processos de comunicació i negociació dels mateixos alumnes entre ells. D'aquesta manera, un important focus de potencial estrès moral apareix tant en els grups de treball com en els conflictes amb companys específics, o també apareix a causa de la pressió grupal de la classe.

Els estudiants també han notat limitacions per part tant de la institució com dels professors, ja sigui per les normes explícites dels mateixos, com poden ser el currículum acadèmic establert, els horaris, el contingut de les classes, el sistema d'avaluació, o per aspectes més implícits, com l'autoritat percebuda del professor o comportaments que es poden considerar fora de lloc en l'entorn acadèmic. D'aquesta manera, s'aprecia que els alumnes es poden tornar molt crítics amb la seva formació i amb els aspectes que la conformen, pensant en aquells elements que afavoririen una millor formació però no formulant-los explícitament en moltes d'aquestes situacions.

No és menor la quantitat i varietat de valors o principis morals trobats en les diferents situacions analitzades. Entre els valors plantejats pels alumnes, destaquen especialment la responsabilitat, l'esforç, la justícia, la companyonia o la bona formació. De fet, si comparem els valors plantejats pels estudiants de psicologia amb aquells que es mostren al llarg de l'obra de Jameton (1984), podem observar que molts dels plantejats pels alumnes s'assemblen, de fet, als valors que manifesten els professionals d'infermeria. Aquests valors són la justícia, el respecte per les persones, els drets, la responsabilitat, l'honestat, seguir les normes, donar ajuda, la fidelitat i companyerisme i, finalment, ser competent, que equivaldria en el nostre cas al valor de la formació. D'altra banda, si comparem aquests valors amb els plantejats en la investigació de Salanova et al. (2005), trobem de nou elements com la companyonia, l'autonomia i elements formatius, així com tensions entre diferents rols que pot prendre l'alumne. D'aquesta manera, els valors plantejats pels estudiants no semblen estar tan allunyats dels plantejats en altres investigacions encara que una mostra més gran permetria establir unes categories més sòlides per poder comparar-les amb treballs previs.

Pel que fa als aspectes de frau acadèmic que hem comentat a l'apartat teòric, s'han trobat alguns exemples en la mostra. No obstant això, una gran quantitat dels mateixos han estat descartats pel fet que no complien algun dels requisits plantejats per les situacions de potencial estrès moral. D'aquesta manera, en alguns casos pot existir una relació entre el frau i les situacions de potencial estrès moral, però en la majoria de les situacions recollides els alumnes gaudeixen de la llibertat per escollir el curs d'acció a seguir i saben, en bona mesura, que l'acció ètica a seguir és una altra que no sigui copiar, falsejar dades, plagiar o semblants.

En relació amb l'estrès percebut pels alumnes en les situacions plantejades, és destacable que la mitjana aritmètica obtinguda tendeix a ser bastant elevada (7,19 sobre un màxim de 10). D'altra banda, no es troben diferències estadísticament significatives pel que fa al nivell d'estrès percebut pels estudiants en referència a les diferents tipus de situacions potencialment productores d'estrès moral, les limitacions trobades o els valors en joc en les mateixes. Aquests resultats s'han d'interpretar amb cautela atenent a la grandària de la mostra i amb unes categories tan segmentades; un estudi amb una mostra de més envergadura podria proporcionar més informació.

Es pot dir que en l'àmbit acadèmic es presenten situacions de potencial estrès moral sent, en gran part, fruit de les tensions i negociacions entre alumnes a diferents nivells, com ara l'individual, en petits grups de treball o amb el grup classe. Al seu torn, els alumnes també es mostren crítics amb la formació obtinguda tenint clars els seus interessos així com les seves creences sobre la justícia en els processos d'avaluació.

Val a dir que la metodologia emprada conté alguns elements qualitius i, com a tal, la categorització de les situacions amb potencial de produir estrès moral es podria establir, en alguns aspectes, com un continu, és a dir, s'han exposat criteris per distingir unes situacions d'altres, per descartar-les o no fer-ho. No obstant això, en molts casos hi ha situacions i valors molt propers els uns dels altres, el que suggereix que es podria optar a estudiar amb més profunditat els relats dels alumnes per tal d'aportar una visió més rica del contingut d'aquests.

Es podria dir que un dels aspectes més interessants d'aquest estudi són les possibilitats que ens deixa entreveure. Seria interessant l'anàlisi de aquest tipus de situacions en altres llicenciatures o graus, a fi de poder observar les diferències entre titulacions i, especialment, en medicina i infermeria doncs, com manté Cronqvist (2007), apareix el conflicte intercompetencial entre els valors i prioritats que es mostren en medicina i infermeria, fent que poguessin sorgir conflictes entre ambdós. D'aquesta manera, es podrien observar els valors que mantenen les dues carreres i el tipus de situacions que plantegen, com també les similituds entre ambdues.

Un altre estudi a realitzar en futures investigacions, seria l'anàlisi de les situacions d'estrès moral en els Pràcticums. En aquest estudi, la majoria dels pocs alumnes d'últim curs participants manifestaven situacions de potencial estrès moral en casos de Pràcticum. Aquest

estudi podria beneficiar a la identificació i prevenció de les situacions potencials d'estrès moral en aquestes etapes de la vida professional i seria molt positiu per als professionals en formació.

En conclusió, tot i que el estudi de l'estrès moral s'havia centrat, principalment, en l'àmbit de les professions sanitàries aquesta investigació ha abordat el tema en l'àmbit acadèmic universitari posant de manifest el seu interès per als estudiants i les institucions universitàries. S'han acotat les situacions amb potencialitat de causar estrès moral emprant tres dimensions d'anàlisi: el tipus de situació, la limitació experimentada i els valors en joc, que poden ser molt útils per a discernir entre diferents situacions d'estrès moral en futures investigacions.

Referències bibliogràfiques

- Arluke, A. (2004). The Use of Dogs in Medical and Veterinary training: Understanding and Approaching Student Uneasiness. *Journal of applied animal welfare science*, 7(3), 197–204.
- Austin, W., Rankel, M., kagan, L., Bergum, V. i Lernermeier, G. (2005). To stay or to Go, to speak or stay silent, to act or not to act: Moral distress as experienced by psychologists. *Ethics & Behavior* 15(3), 197-212.
- Carpenter, C. (2010) Moral distress in physical therapy practice. *Physiotherapy Theory and Practice* 26(2), 69 – 78.
- Cribb, A. (2011). Integrity at work: managing routine moral stress in professional roles. *Nursing Philosophy*, 12, 119-127.
- Cronqvist, A. (2006). Nurses' lived experiences of moral stress support in the intensive care context. *Journal of Nursing Management*, 14(5), 405.
- Cronqvist, A. (2007). A theoretical argumentation on the consequences of moral stress. *Journal of Nursing Management*, 15(4), 458.
- Elpern, E. H., Covert, B. i Kleinpell, R. (2005). Moral distress of staff nurses in a medical intensive care unit. *American Journal of Critical Care*, 14(6), 523.
- Figueiredo-Ferraz, H., Cardona, S. i Gil-Monte, P. (2009). Desgaste psíquico y problemas de salud en estudiantes de psicología. *Psicologia em Estudo*, 14 (2), 349-353.
- Jameton, A. (1984). *Nursing practice: the ethical issues*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Käalvemark, S., Hoglund, A.T., Hansson, M.G., Esterholm, P. i Arnetz, B. (2004). Living with conflicts-ethical dilemmas and moral distress in the health care system. *Social Science & Medicine*, 58, 1075-1084.
- Lützén, K., Blom, T., Ewalds-Kvist, B. i Winch, S. (2010). Moral stress, moral climate and moral sensitivity among psychiatric professionals. *Nursing Ethics*, 17(2), 213-224.
- Lützén, K., Cronqvist, A., Magnusson, A. i Andersson, L. (2003). Moral stress: Synthesis of a concept. *Nursing Ethics*, 10(3), 312-322.
- Lützén, K., Dahlqvist, V., Eriksson, S. i Norberg, A. (2006). Developing the concept of moral sensitivity in health care practice. *Nursing Ethics*, 13(2), 187-196.
- Mauleon, A., Palo Bengtsson, L. i Ekman, S. (2005). Anaesthesia care of older patients as experienced by nurse anaesthetists. *Nursing Ethics*, 12(3), 263-272.
- Mccabe, D.L., Butterfield, K. D. i Treviño, L.K. (2006). Academic Dishonesty in graduate business programs: prevalence, causes, and proposed action. *Academy of management Learning & Education*, 5(3), 294-305.
- Rogelberg, S., DiGiacomo, N., Reeve, C.L., Spitzmüller, Ch., Clark, O.L., Teeter, L., Walker, A.G., Carter, N.T. i Starling, P.G. (2007). What shelters can do about euthanasia-related stress: An examination of recommendations from those on the front line. *Journal of Applied Animal Welfare Science*, 10(4), 331.
- Roig, M. i Caso, M. (2005). Lying and cheating: fraudulent excuse making, cheating, and plagiarism. *The Journal of Psychology*, 139(6), 485-494.
- Salanova, M., Martínez, I.M., Bresó, E., Llorens, S. i Grau, R. (2005). Bienestar psicológico en estudiantes universitarios: facilitadores y obstaculizadores del desempeño académico. *Anales de psicología*, 21(1), 170-180.
- Severinsson, E. (2003). Moral stress and burnout: Qualitative content analysis. *Nursing Health Sciences*, 5(1), 59.

Sporrong, S.K., Höglund, A.T., Hansson, M.G., Westerholm, P. i Arnetz, B. (2005). "We are White Coats Whirling Round" – Moral Distress in Swedish Pharmacies. *Pharmacy world & Science*. 27(3), 223-229.